

In conclusion the ways of solution are provided: holding further negotiation process as the only legitimate way of returning the cultural values; formation on the territory of the Russian Federation museums of the Ukrainian culture and vice versa all these will promote public awareness and normalization of the bilateral relations.

The key words: culture, values, Ukraine, Russian Federation, restitution, negotiation process.

УДК 930.1(477):929 Грушевський (045)

Н.І. Романцова

СОЦІОЛОГІЧНІ ПРАЦІ М. ГРУШЕВСЬКОГО ЕМІГРАНТСЬКОЇ ДОБИ. ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ

У статті висвітлюються історіографічні аспекти щодо соціологічного напрямку наукової діяльності М. Грушевського емігрантської доби. Розглядаються історіографічні оцінки цього питання українських науковців ХХ – початку ХХІ ст. За рахунок цього поглиблюється аналіз наукової спадщини видатного вченого. З'ясовано місце соціологічного аспекту в наукових дослідженнях історика.

Ключові слова: соціологічні праці, емігрантська доба, історіографічний аналіз, українські історики, вчені діаспори, сучасні науковці.

У науковій діяльності М. Грушевського емігрантської доби важливу роль відігравав соціологічний аспект досліджень. На це звернули увагу українські дослідники наукової творчості видатного вченого. Історіографічні оцінки соціологічних праць Михайла Сергійовича становлять великий науковий інтерес для сучасних науковців. Це дозволяє поглибити аналіз наукової спадщини М. Грушевського, з'ясувати місце в ній соціологічного аспекту, який у першій чверті ХХ ст. розглядався як важливий напрямок у європейській історіософії.

Деякою мірою зазначене питання розглядалося в українській історіографії. В. Масненко звернув увагу на те, що В. Липинський протягом 1919 – 1927 рр. виявляв значний інтерес до наукового доробку М. Грушевського, зокрема до його «Початків громадянства» [10, с. 216]. В. Тельвак також відзначив, що В. Липинський звернув увагу на багатство проаналізованих М. Грушевським у «Початках громадянства» соціологічних теорій та широту використаних джерел та літератури. В той же час, він критично характеризував цю працю, «обрана дослідником концепція є хибною, внаслідок чого праця постає цінною по зібраному в ній матеріялові і баламутною по зроблених з нього виводах» [16, с.183].

Загалом В. Тельвак вважає, що в колах українських інтелектуалів «Початки громадянства» Михайла Сергійовича були сприйняті надзвичайно зацікавлено як перша україномовна праця, що зосереджувалася на осмисленні низки важливих соціологічних проблем. На її появу відгукнувся Микола Сумцов і, підводячи підсумки своєму критичному огляду, зауважив, що ця праця – «гарний здобуток української науки» [16, с.182].

В. Тельвак, розглядаючи наукову діяльність Михайла Сергійовича еміграційної доби, зауважив, що В. Масненко відзначив невдоволення «дотеперішнім рівнем висвітлення проблем у власних працях», а це «підштовхнуло історика до серйозних соціологічних досліджень» [16, с. 182]. В. Тельвак, аналізуючи наукову творчість М. Грушевського, зауважив, що його соціологічний аспект найменш вивчений [16, с. 181].

О. Ясь констатував, що Б. Крупницький уважав «Початки громадянства» М. Грушевського «свого роду теоретичним підсумком його практичної діяльності, як

історика України» [20, с. 127]. В. Мудрак звернув увагу на думку О. Погорілого, який зазначив, що «колективістське підґрунтя явищ історії культури». «Співвідношення «індивідуальне-колективне» Михайло Сергійович вважав «визначальною діалектикою суспільного поступу» [11, с. 42].

Аналіз попередніх історіографічних досліджень показує, що обрана тема недостатньо висвітлена в науковій літературі і потребує подальших студій. Виходячи з цього, метою статті є історіографічний аналіз науковців ХХ ст. щодо соціологічних праць М. Грушевського емігрантської доби.

Науковий інтерес М. Грушевського до соціологічного напрямку в історичних дослідженнях посилювався після його більш тісного контакту з представниками французької соціологічної школи Е. Дюркгейма. Ця обставина кардинально змінила підходи вченого до висвітлення історичних проблем, адже історик був впевнений, що саме соціологія надасть можливість успішного розв'язання досліджуваних ним питань на більш сучасному європейському науковому рівні.

Відійшовши від політики, Михайло Сергійович особливий інтерес як в науковій, так і організаційній діяльності виявив до соціології після від'їзду в еміграцію. Восени 1919 р. він виступив з проектом створення Українського соціологічного інституту і, «одержавши деякі кошти для цього, зайнявся цією організацією. В цей час історик видав книги: «Abrege' del'Histoire d'Ukraine? Antologiedelitte' ratureukreinienne'» (спільно з своєю донькою Катериною), «Початки Громадянства (генетична соціологія)» [4, с. 240].

М. Грушевський у своїй головній соціологічній праці визначив перше завдання генетичної соціології – з'ясувати, «як виникло громадянство, як формувалось і розвивалось, в яких формах, під якими впливами і тенденціями» [5, с. 56]. Мотивуючи свої соціологічні дослідження, вчений підкреслив, що «в тій великій кризі, котру переживаємо ми, переживає весь світ, - коли паде старе і в тяжких муках і зусиллях родиться нове, ... культурна людина відчує потребу вяснити собі ті дороги, котрими людство прийшло до нинішніх форм громадського життя, і ті що лежать перед ним» [5, с. 5].

В українській історіографії ХХ ст. виявилася поляризація поглядів радянських істориків та представників діаспори на діяльність М. Грушевського в еміграції. Історіографічні оцінки радянського часу щодо наукової праці Михайла Сергійовича майже не зустрічалися або ж відзначалися ідеологічною упередженістю і представлені переважно енциклопедичними статтями.

Перше видання Української радянської енциклопедії відверто фальсифікувало події та з ідеологічним підходом констатувало, що колишній голова Української Центральної Ради в еміграції «займався контрреволюційною, антирадянською діяльністю» і наголошувало, що він «на іноземні кошти утворив і очолив т. з. Український соціологічний інститут», який характеризувався як «центр націоналістичної пропаганди за кордоном» [6, с. 510]. М. Рубач посилював ідеологізовану оцінку створеного М. Грушевським Українського соціологічного інституту, який, за словами радянського історика, був «ідеологічним центром української націоналістичної контрреволюції» [15, с. 858]. Можемо відзначити тут викривлену, ненаукову оцінку діяльності Михайла Сергійовича в еміграції.

Зовсім по-іншому висвітлювали цей аспект галицькі історики та вчені з української діаспори. І. Крип'якевич у праці, присвяченій М. Грушевському, звернув увагу на те, що вчений для дослідження громадського життя заснував Український соціологічний інститут. У його виданнях були опубліковані соціологічні праці видатного історика [11, с. 475].

Для вивчення наукової спадщини М. Грушевського його емігрантської доби, його соціологічних досліджень багато зробили українські діаспорні історики Л. Винар, С. Заброварний, О. Пріцак та інші.

На думку О. Пріцака, у часи еміграції соціологія стала «пасією» М. Грушевського. Діаспорний історик зазначив, що в УСІ «на базі» лекцій Михайла Сергійовича «вийшов

курс генетичної соціології ..., що був якби вступом до початків еволюції громадянства на Україні» [13, с. LIX].

Один із засновників грушевськознавства Л. Винар вказав на «поширення методологічної основи школи Грушевського, що включала соціологічно-порівняльний метод». Діаспорний історик підкреслив, що в той час і сам вчений, і його співробітники в деякій мірі перебували під впливом школи Е. Дюркгейма, і це, на думку дослідника, «вплинуло на вивчення соціологічної бази українського історичного процесу» [3, с. 30].

А.С. Заброварний визначив еміграційний період як дуже важливий в науково-організаційній діяльності М. Грушевського. Дослідник звернув увагу на те, що в той час з метою ознайомлення західноєвропейської громадськості з соціальною історією України та її сучасним життям і науковими дослідженнями, Михайлом Сергійовичом було організовано «публічні лекції на історично-соціологічні теми» він, «нав'язував контакти з науковими організаціями та окремими вченими ..., публікував статті та матеріали українських учених ... у французькій мові» [7, с. 354].

С. Плохій, розглядаючи наукову діяльність М. Грушевського в еміграції, зазначив, що той завершив дослідження історії первісних суспільств публікацією монографії «Початки громадянства (генетична соціологія)» [12, с. 258].

Проблема, яка розглядається, отримала широке висвітлення в працях сучасних українських істориків В. Білодіда, Я. Дашкевича, О. Копиленка, В. Масненка, В. Мудрака, В. Тельвака, Л. Чугаєвської, Ю. Шаповала, І. Шостак, О. Яся та інших. З'явилися спеціальні праці, присвячені цьому питанню.

В. Тельвак зазначив важливість віденського періоду в житті та діяльності М. Грушевського. Науковець констатував, що в цей період Михайлом Сергійовичом була підготовлена «важлива теоретична праця «Початки громадянства (генетична соціологія)», яка була написана під враженням революційних подій і відбила тогочасні творчі пошуки дослідника, пов'язані з проблемою початкового етапу розвитку українського народу, його державності, співвідношення громадсько-народного та державного ладу» [16, с. 181 – 182].

Ю. Шаповал у біографічному нарисі про М. Грушевського визначив, що в основу праці «Початки громадянства (генетична соціологія)» увійшли лекції, які вчений читав упродовж 1920 – 1921 років для української інтелігенції і студентської молоді на курсах, організованих Українським соціологічним інститутом. Історик зробив висновок, що це була перша україномовна книга, яка систематизовано подавала соціологічні проблеми та «визначила початки заснування української соціології» [18, с. 219–220].

О. Копиленко, аналізуючи методологічну складову праці М. Грушевського «Початки громадянства», підсумував, що вона надає можливість «зробити певні висновки, щодо джерел та основ світогляду» вченого, «прокладає шлях від загальних законів розвитку людства до історії України» [8, с. 28].

Л. Чугаєвська в праці, присвяченій науковій діяльності українських вчених-соціологів в еміграції, зауважила, що соціологічні погляди М. Грушевського формувалися під впливом позитивістських та соціологічних ідей О. Конта, Е. Дюркгейма, і це позначилося на його праці: «Початки громадянства». Дослідниця вказала, що, аналізуючи соціальну еволюцію та соціальні факти в минулому, історик звернув увагу на зміни «людського життя через конкуренцію індивідуалістських і колективістських тенденцій та їх періодичне чергування». Боротьба цих двох тенденцій зумовлює ритм соціальної еволюції». Л. Чугаєвська підкреслила, що одним із основних завдань соціології вчений вважав «вивчення соціальних процесів у суспільстві» [17, с. 57–58].

І. Шостак у своїй статті зазначила, що цариною соціологічних інтересів М. Грушевського були фактори «соціальної еволюції, закони суспільного розвитку, суть соціології, генетична соціологія, критика західних теорій». Дослідниця проаналізувала головну соціологічну працю історика і зробила висновок, що вона дає можливість скласти

уявлення про соціологічні наукові погляди автора, а також визначила розуміння великим вченим завдань соціології [19].

О. Ясь звернув увагу на те, що виклади М. Грушевського з соціології, знайшли відображення в його відомій праці «Початки громадянства (генетична соціологія)» [20, с.127]. У ній автор, за словами сучасного науковця, не тільки переосмислив використані раніше «терміни-інструменти, а й прагнув висвітлити їх у контексті змагання/чергування колективного та індивідуального на історичній сцені» [20, с.144–145].

В. Мудрак слушно вказав, що у 20-х роках в еміграції, «коли вийшла соціологічна та історіософська праця «Початки громадянства» М. Грушевського, «відбулася певна трансформація його поглядів». З іншого боку, сучасний науковець висловив суперечливу думку про те, що в той час Михайло Сергійович «прилучився до досягнень європейського позитивізму, неокантіанства» [11, с. 41]. В дійсності вчений застосовував методологічні підходи позитивістів уже в працях на початку ХХ ст.

Цікавим з історіографічної точки зору є узагальнюючий погляд В. Білодіда на світогляд М. Грушевського, який еволюціонував від романтичного народництва через «позитивне» до народництва «угрунтованого в критично переосмисленій соціології Е. Дюркгейма та його школи» [1, с. 48]. За словами В. Білодіда, свій час Михайло Сергійович розумів як реакцію проти «індивідуалізму і клясовости ... новішого «цивілізованого ладу» та повороту до колективізму і солідарности». Вчений спростував моністичну методологію соціального пізнання». В. Білодід твердить, що за способом мислення М. Грушевський – «радіше соціологізуючий позитивіст-емпірик, ніж теоретизуючий історіософ» [1, с. 49].

Таким чином, історіографічний аналіз соціологічних студій М. Грушевського в еміграційний період 1919 – 1924 рр. надав можливість виявити дослідницький інтерес з боку українських істориків до цього ще малодослідженого аспекту його наукової діяльності. Дослідники звернули увагу на соціологічний орієнтир в наукових працях Михайла Сергійовича, що надало можливість більш ретельного осмислення його наукового надбання.

Історіографічний огляд соціологічних досліджень М. Грушевського підкреслив багатогранність наукової спадщини визначного історика. На це звернули увагу представники емігрантської та сучасної української історичної науки. Діаспорні історики (Л. Винар., А. Жуковський, С. Заброварний, О. Пріцак) довели, що застосований М. Грушевським соціологічно-порівняльний метод в історичному дослідженні як соціальний, економічний та культурний синтез історії народу розширив можливості більш системного її вивчення вченим. Було вказано, що визначний вчений своїми публічними лекціями на історико-соціологічну тематику популяризував у західноєвропейському науковому середовищі соціальну історію України.

Сучасні українські історики (В. Білодід, О. Копиленко, В. Тельвак, Л. Чугаєвська, І. Шостак, О. Ясь та інші) проаналізували соціологічні праці історика і визначили світоглядну еволюцію поглядів Михайла Сергійовича від романтичного народництва до критичного переосмислення соціології.

Аналіз соціологічного доробку М. Грушевського показав співвідношення в його працях «громадсько-народного» та державного ладу, а також основних питань соціології як науки та соціологічних ідей в українознавстві. Сучасними істориками було простежено переосмислення дослідницьких стратегій вченого.

Список використаної літератури

1. Білодід В. Грушевський Михайло Сергійович / В. Білодід // Філософська думка в Україні: Біобібліогр. словник / Авт. кол.: В. С. Горський, М. Л.Ткачук, В. М. Нічик та ін. – К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2002. – С. 47–51; Bilodid V. Hrushevskiy Mykhailo Serhiiovych / V. Bilodid // Filosofska dumka v Ukraini: Biobibliohr. slovnyk / Avt. kol.: V. S. Horskyi, M. L.Tkachuk, V. M. Nychuk ta in. – K.: Univ. vyd-vo «Pulsary», 2002. – S. 47–51.

2. Брегеда А. Соціологія: Навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни / А. Брегеда., А. Бовтрук., Г. Дворецька. – К.: КНЕУ, 1999. – 124 с.; Breheda A. Sotsiologhiia: Navchalno-metodychnyi posibnyk dlia samostiinoho yuvchennia dystsyplyny / A. Breheda., A. Bovtruk., H. Dvoretzka. – K.: KNEU, 1999. – 124 s.

3. Винар Л. Михайло Грушевський – історик України / Л. Винар // Михайло Грушевський Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського. – Львів: “НТШ”, 1994. – С. 13–32; Vynar L. Mykhailo Hrushevskiyi – istoryk Ukrainy / L. Vynar // Mykhailo Hrushevskiyi Zbirnyk naukovykh prats i materialiv Mizhnarodnoi yuvileinoi konferentsii, prysviachenoї 125-y richnytsi vid dnia narodzhennia Mykhaila Hrushevskoho. – Lviv: “NTSh”, 1994. – S. 13–32.

4. Грушевський М. Автобіографія. – 1926 / М. Грушевський // Великий Українець: Матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського. – К.: Веселка, 1992. – С. 220–240; Hrushevskiyi M. Avtobiohrafiiia. – 1926 / M. Hrushevskiyi // Velykyi Ukrainets: Materialy z zhyttia ta diialnosti M. S. Hrushevskoho. – K.: Veselka, 1992. – S. 220–240.

5. Грушевський М. «Початки громадянства (генетична соціологія)». – [Wien], 1921. – 328 с.; Hrushevskiyi M. «Pochatky hromadianstva (henetychna sotsiologhiia)». – [Wien], 1921. – 328 s.

6. Грушевський Михайло Сергійович // Українська радянська енциклопедія / Головна редколегія: М.П.Бажан (голов. ред.) та. Інші. – Видання 1. – Т. 3. – К.: Головна редакція укр. рад. енциклопедії, 1960. – С. 509 – 510; Hrushevskiyi Mykhailo Serhiiovych // Ukrainka radianska entsyklopediia / Holovna redkolehiia: M.P.Bazhan (holov. red.) ta. Inshi. – Vydannia 1. – T. 3. – K.: Holovna redaktsiia ukr. rad. entsyklopedii, 1960. – S. 509 – 510.

7. Заброварний С. Економічні погляди Михайла Грушевського / С.Заброварний // Український історичний збірник. – К., 2008. – Вип.11. – С.352–368; Zabrovarnyi S. Ekonomichni pohliady Mykhaila Hrushevskoho / S.Zabrovarnyi // Ukrainskiyi istorychnyi zbirnyk. – K., 2008. – Vyp.11. – S.352–368.

8. Копиленко О.Л. “Українська ідея” М.Грушевського: історія і сучасність / О. Л. Копиленко. – К.: Либідь, 1991. – 184 с.; Kopylenko O.L. “Ukrainska ideia” M.Hrushevskoho: istoriia i suchasnist / O. L. Kopylenko. – K.: Lybid, 1991. – 184 s.

9. Крип'якевич І. Михайло Грушевський. Життя й діяльність / І.Крип'якевич // Великий українець: Матеріали з життя та діяльності М.С. Грушевського / Упоряд., підгот. текстів та фотоматеріалів, комент., приміт. А.П. Демиденка; [Вступ. Слово Л.М. Кравчука; Післямова Ф.П.Шевченка;]. – К.: Веселка, 1992. – С.448 – 483; Krypiakevych I. Mykhailo Hrushevskiyi. Zhyttia y diialnist / I.Krypiakevych // Velykyi ukrainets: Materialy z zhyttia ta diialnosti M.S. Hrushevskoho / Uporiad., pidhot. tekstiv ta fotomaterialiv, koment., prymit. A.P. Demydenka; [Vstup. Slovo L.M. Kravchuka; Pisliamova F.P.Shevchenka;]. – K.: Veselka, 1992. – S.448 – 483.

10. Масненко В. Харизма Богдана Хмельницького в осмисленні Михайла Грушевського / В.Масненко // На службі Кліо. Збірник наукових праць на пошану Любомира Винара, з нагоди 50-ліття його наукової діяльності. – Київ-Нью-Йорк-Париж-Львів, 2000. – С. 213–141; Masnenko V. Kharyzma Bohdana Khmelnytskoho v osmyslenni Mykhaila Hrushevskoho / V.Masnenko // Na sluzhbi Klio. Zbirnyk naukovykh prats na poshanu Liubomyra Vynara, z nahody 50-littia yoho naukovoi diialnosti. – Kyiv-Niu-York-Paryzh-Lviv, 2000. – S. 213–141.

11. Мудрак В. Історико-соціологічна парадигма «соціальне-суспільне» у творчості М. С. Грушевського / В. Мудрак // Михайло Грушевський – науковець і політик у контексті сучасності. – К., 2002. – С. 36 – 44; Mudrak V. Istoryko-sotsiologichna paradyhma «sotsialne-suspilne» u tvorchosti M. S. Hrushevskoho / V. Mudrak // Mykhailo Hrushevskiyi – naukovets i polityk u konteksti suchasnosti. – K., 2002. – S. 36 – 44.

12. Плохій С. Великий переділ. Незвичайна історія Михайла Грушевського / С.Плохій. – К.: Критика, 2011. – 599 с.; Plokhii S. Velykyi peredil. Nezvychnaia istoriia Mykhaila Hrushevskoho / S.Plokhii. – К.: Krytyka, 2011. – 599 s.

13. Прицак О. Історіософія Михайла Грушевського / О.Прицак // Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т. 12 кн. (Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін.). – К.: Наукова думка, 1991. – Т.1. – С. XL–LXXIII; Pritsak O. Istoriosofiiia Mykhaila Hrushevskoho / O.Pritsak // Hrushevskiyi M. Istoriiia Ukrainy-Rusy: V 11 t. 12 kn. (Redkol.: P. S. Sokhan (holova) ta in.). – К.: Naukova dumka, 1991. – Т.1. – С. XL–LXXIII.

14. Рубач М. А. Грушевский Михаил Сергеевич / М.А.Рубач // Советская историческая энциклопедия. – Т. 4. – М.: Советская энциклопедия, 1963. – С. 857–859; Rubach M. A. Hrushevskiyi Mykhayl Serheevych / M.A.Rubach // Sovetskaia ystorycheskaia entsyklopedyia. – Т. 4. – М.: Sovetskaia entsyklopedyia, 1963. – С. 857–859.

15. Тарабан В. Погляди М.С.Грушевського на історичний процес [Електронний ресурс] В. Тарабан. – Режим доступу: http://vlp.com.ua/files/39_0.pdf ; Taraban V. Pohliady M.S.Hrushevskoho na istorychnyi protses [Elektronnyi resurs] V. Taraban. – Rezhym dostupu: http://vlp.com.ua/files/39_0.pdf

16. Тельвак В. Діяльність Михайла Грушевського еміграційної доби в дискусіях першої половини 20-х років / В. Тельвак // Історіографічні дослідження в Україні: Зб. наук. праць. – 2008. – Вип.15. – С.181–203; Telvak V. Diialnist Mykhaila Hrushevskoho emihratsiinoi doby v dyskusiakh pershoi polovyny 20-kh rokiv / V. Telvak // Istoriohrafichni doslidzhennia v Ukraini : Zb. nauk. prats. – 2008. – Vyp.15. – S.181–203.

17. Чугаєвська Л. Наукова діяльність українських вчених-соціологів в еміграції // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – 2013. – Вип.12. – С. 56–62; Chuhaievska L. Naukova diialnist ukrainskykh vchenykh-sotsiolohiv v emihratsii // Mizhnarodnyi naukovyi forum: sotsiolohiia, psykholohiia, pedahohika, menedzhment. – 2013. – Vyp.12. – S. 56–62.

18. Шаповал Ю., Верба І. Михайло Грушевський / Ю. Шаповал, І. Верба. – К.: Альтернативи, 2005. – 352 с.; Sharoval Yu., Verba I. Mykhailo Hrushevskiyi / Yu. Sharoval, I. Verba. – К.: Alternatyvy, 2005. – 352 s.

19. Шостак І. Внесок Михайла Грушевського у становлення української соціологічної науки / І. Шостак // Наукові записки. Історичні науки. – Острог, 2007. – Вип. 8. – С. 200–220; Shostak I. Vnesok Mykhaila Hrushevskoho u stanovlennia ukrainskoi sotsiolohichnoi nauky / I. Shostak // Naukovi zapysky. Istorychni nauky. – Ostroh, 2007. – Vyp. 8. – S. 200–220.

20. Ясь О. «Коллективный человек» на авансцене истории: социологизация минувшини в дослідницьких практиках М.Грушевського / О. Ясь // УІЖ. – 2014. – №6. – С. 123–149; Ias O. «Kolektyvnyi cholovik» na avanstseni istorii: sotsiolohizatsiia mynuvshyny v doslidnytskykh praktykakh M.Hrushevskoho / O. Yas // UIZh. – 2014. – №6. – S. 123–149.

Стаття надійшла до редакції 10.05.2017 р.

N. Romantsova

M. HRUSHEVSKY'S SOCIOLOGICAL WORKS OF THE EMIGRANT PERIOD. HISTORIOGRAPHIC ANALYSIS OF THE ISSUE

The article covers the historiographic aspects of the sociological area of M. Hrushevsky's scientific activity of the emigrant period. It examines historiographic assessments of this issue made by the Ukrainian researchers of the second half of the XXth- early XXIst cent. Owing to this the analysis of the scientific heritage of the prominent researcher is deepened. The place of the sociological aspect in the scientific researches of the historian is defined.

The historiographic analysis of M. Hrushevsky's scientific activity in the emigrant period of 1919-1924 enabled to identify the research interest of the Ukrainian historians. The researchers pointed out at the sociological focus area in Mykhailo Hrushevsky's scientific works that gave the opportunity to interpret his scientific heritage more thoroughly.

The historiographic review of M. Hrushevsky's sociological researches emphasized the many-sided nature of the prominent historian's scientific heritage. Especially it concerns the representatives of the emigrant and contemporary Ukrainian historical science. The historians of diaspora (L. Vynar, S. Zabrovarny, O. Pritsak) proved that the sociological-comparative method used by M. Hrushevsky in the historical research as social, economic and cultural synthesis of the nation's history enhanced the capabilities to study it more systematically. It was stated that the outstanding scientist popularized the social history of Ukraine in the West-European scientific community with the help of his public lectures on historic and sociological topics.

The contemporary Ukrainian historians (V. Bilodid, O. Kopylenko, V. Telvak, L. Chugaevska, I. Shostak, O. Yas and others) analysed the historian's sociological works and stated world outlook evolution of Mykhailo Hrushevsky from the romantic narodnik movement to the critical rethinking of sociology.

The analysis of M. Hrushevsky's sociological heritage defined the interrelation of "public and national" and the state system as well as the main issues of sociology as a science and sociological ideas in Ukrainian national studies. The contemporary historians traced rethinking the historian's research strategies.

Key words: *sociological works, emigrant period, historiographic analysis, Ukrainian historians, historians of diaspora, contemporary scientists.*

УДК 355.48(358)

V. Sazonov

SOME REMARKS ON THE ORIGIN OF IDEOLOGY OF DIVINE WARFARE IN EARLY DYNASTIC LAGAŠ

Current article discusses the problem of origin of ideology of divine warfare and theology of war of Ancient Mesopotamian rulers in the Early Dynastic Lagaš (26-24th centuries BCE). Author suggests that ideology of divine warfare emergences first time in Sumerian city-state Lagaš, ca 2400 BC.

Rulers in Ancient Mesopotamia (Sumer, Akkad) often used ideological and theological justification for their military campaigns and the aggression against other countries. In written sources and iconography we can find evidence for the theology of war in Mesopotamia from as far back as Early Dynastic Sumer (2800-2335 BC).

The ideology of war in Ancient Near East was a very old and very traditional phenomenon, which was continually changing, developing, transforming with each new epoch or new term of rule and even yet still ideology of war in the modern Middle East retaining some similarities with its earlier manifestations.

Key words: *divine, warfare, war, Ancient Near East, Mesopotamia, Lagaš, ruler, theology, ideology, justification, Ur-Nanše, E-anatum, Stele of Vultures.*

Introduction³

As we know ideology, religion and politics in Ancient Near East have always been very closely connected. According to Espak [7, p. 127]: "It can be stated that in Ancient Near Eastern, Old Testament and later Christian understanding, religious warfare or the theology of war was mostly in service to a desired political goal. When there was a political need to attack someone, theological reasoning was used to justify, explain or motivate the war."

³ This article was written with the financial support of the grant of Estonian Research Council (PUT500).